

پیامدهای تحریم‌های آمریکا علیه ایران از سال ۱۳۶۷ - ۱۳۵۷

اصغر فروغی ابری*

عظیمه پاینده**

چکیده

بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، آمریکا با توطئه‌های مختلف تلاش کرد ایران را منزوی سازد. اعمال تحریم‌ها از سوی غرب، گرچه موجب بروز مشکلاتی برای ایران شد؛ اما آثار مثبت اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و روانی را نیز برای ایران به همراه داشت. با وجود این آمریکا برای پوشاندن تناقض بین قول و عمل و تحت‌تأثیر لابی یهودیان، از سیاست اعمال تحریم علیه ایران همچنان استفاده می‌کند. این پژوهش بر آن است تا با پاسخ به این پرسش که چه عواملی باعث شد آمریکا نتواند از تحریم علیه ایران به نتایج دلخواه خود برسد؟ این فرضیه را به آزمون گذارد که رهبری عالمانه حضرت امام^{علیه‌السلام} و همراهی مردم تا حدود زیادی آثار تحریم را کم‌رنگ و بعضاً خنثی نمود.

واژگان کلیدی

اسلام، رهبری، تحریم، آمریکا، ایران.

طرح مسئله

با توجه به سلطه آمریکا در تمام امور ایران در زمان شاه، انقلاب اسلامی ضربه خردکننده‌ای بر آمریکا وارد کرد که توطئه‌های آمریکا علیه ایران از جمله تحریم‌های مرحله‌ای و گام‌به‌گام را در همین راستا می‌توان تفسیر نمود. آمریکا می‌خواست جمهوری اسلامی را از مواضع قاطع، روشن و انقلابی خود منصرف نماید؛ اما

foroughi.hitory@gmail.com

apayandeh31@yahoo.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۱۰/۲۶

*. دانشیار و عضو هیئت علمی گروه تاریخ دانشگاه اصفهان.

** کارشناسی ارشد تاریخ ایران اسلامی.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۶/۳۱

هر چه بر فشارها و تحریم‌ها افزود، نتوانست به نتایج دلخواه خود برسد. برای این پژوهش علی‌رغم جستجو در جداول و آمارهای مرکز آمار ایران، آمارهای گمرک و اداره بازرگانی خارجی، آمار دقیقی از صادرات و واردات کالاهای غیر نفتی و نفتی از سال‌های ۱۳۵۷ - ۱۳۶۷ پیدا نشد و این به دلیل مشکلات ناشی از جنگ و از بین رفتن آمار است. اما آنچه مسلم است، در طول این دوران مردم برای رفع نیازهای خود به‌ویژه مواد غذایی با مشکلی روبه‌رو نشدند و این حکایت از مدیریت دوران بحران با تکیه بر رهبری امام^{علیه‌السلام} دارد. این پژوهش بر آن است، پیامدهای تحریم‌های آمریکا علیه ایران را مورد بررسی قرار دهد و با پاسخ‌گویی به سوال «چه عواملی باعث شد آمریکا نتواند از تحریم علیه ایران به نتایج دلخواه خود برسد؟»، این فرضیه را به آزمون گذارد که: «رهبری عالمانه حضرت امام^{علیه‌السلام} و همراهی مردم، تا حدود زیادی اثرات تحریم را کم‌رنگ و بعضاً خنثی نمود».

پیشینه تحقیق

تحریم‌های آمریکا علیه ایران، پس از پیروزی انقلاب اسلامی شروع و همچنان ادامه دارد. پژوهشگران، سیاست‌مداران، اقتصاددانان و اندیشمندان داخلی و خارجی دربارهٔ تحریم و پیامدهای آن پژوهش‌های مختلفی انجام داده‌اند که اکثر آنها به بررسی تحریم‌های آمریکا علیه ایران و مباحث مربوط به انرژی هسته‌ای در عصر حاضر، قانون داماتو، پیامدهای اقتصادی، فرهنگی و سیاسی تحریم و راههای مقابله با تحریم، چالش‌های حقوقی، جایگاه آن در سیاست خارجی آمریکا، لابی یهودیان، تحریم‌ها و متحدان آمریکا و غیره پرداخته‌اند. با توجه به اینکه بررسی پیشینه تاریخی تحریم و عوامل آن برای بررسی مسئله تحریم در حال حاضر ضروری و غیر قابل اجتناب است، تحقیق حاضر به روند شکل‌گیری تحریم‌ها از آغاز انقلاب تا سال ۱۳۶۷، پیامدهای آن و چگونگی رویارویی با آن توسط ایران آن هم در شرایط بعد از وابستگی پهلوی به آمریکا و آغاز انقلاب اسلامی، دوره‌ای که از نظر تاریخ انقلاب نقطه عطف و سرنوشت‌ساز است، می‌پردازد؛ مبحثی که در پژوهش‌های پیشین به آن پرداخته نشده است.

تعریف تحریم

تحریم^۱ یعنی رویگردانی تنبیهی شامل منع داد و ستد، قطع رابطه (اقتصادی، اجتماعی یا سیاسی) با یک فرد، سازمان و یا دولت است. (آقابخشی، افشاری‌راد، ۱۳۸۳: ۶۹) تحریم اقتصادی به اقدامات اقتصادی اجباری برای اجبار در تغییر سیاست یک یا چند کشور گفته می‌شود و از جمله ابزارهایی است که دول قدرتمند، به‌خصوص آمریکا به‌جای اقدامات نظامی در مقابله با دولت‌هایی که منافع آنها را تهدید می‌کند، به‌کار می‌برند. آنها با قطع رابطه سیاسی، اقتصادی و نظامی سعی می‌کنند آنچه را که برای کشور مورد هدف با

1. Sanction.

ارزش است، مانند اقلام استراتژیکی مثل نفت و مشتقات آن، سلاح، مهمات، بعضی مواد معدنی و دارویی را تحریم کنند و بدین‌وسیله آن کشور را منزوی سازند.

هدف آمریکا از اعمال تحریم علیه ایران

بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، ایران از حوزه حمایت آمریکا و هم‌سویی و همراهی با این کشور خارج و به‌منزله کشوری مستقل، در صحنه سیاست آسیای جنوب غربی پا به عرصه وجود گذاشت. بافت و ارکان قدرت در ایران از تکیه بر «قدرت‌های خارجی» و «سازمان‌های امنیتی» و «توانمندی‌های نظامی» به تکیه بر ظرفیت‌های دینی، فرهنگی، ملی و منطقه‌ای تبدیل شد. سیاست جمهوری اسلامی نیز بر اساس اصل «نه شرقی؛ نه غربی» تغییر یافت و در یکی از مهمترین نقاط استراتژیک جهان، توازن قوای ابرقدرت‌ها را به‌خطر انداخت. (علایی، ۱۳۹۱: ۱ / ۳۱؛ حشمت‌زاده، ۱۳۸۵: ۱۳)

رهبری امام خمینی علیه‌السلام باعث شد مردم ایران، با امیدواری و اقتدار مشکلات را پشت‌سر بگذارند، به‌طوری که ایران تبدیل به یک واقعیت سیاسی پیچیده برای آمریکا شد و به گفته جردن، منافعی از طرف یک رهبر مذهبی ۷۹ ساله به خطر افتاد. (دانشجویان مسلمان پیرو خط امام، بی‌تا: شماره ۱۴ / سند شماره ۵ / ۲۶: جردن، ۱۳۶۲: ۲۴)

از نظر کارشناسان آمریکایی، منابع عظیم نفتی آمریکا به زودی به پایان می‌رسد و به همین جهت منابع نفتی خلیج فارس برای آمریکا ارزش حیاتی دارد. با پیروزی انقلاب اسلامی آمریکا ترسید، منطقه نفت‌خیز خلیج فارس تحت کنترل ایران قرار گیرد. (خلیلی، ۱۳۸۱: ۵۵؛ پارسادوست، ۱۳۷۱: ۳۳۶؛ حشمت‌زاده، ۱۳۸۵: ۷۵) انقلاب اسلامی ایران برای آمریکا به فاجعه‌ای تبدیل شد که بزرگ‌ترین شکست کارتر در دوران ریاست جمهوری‌اش بود (ونس و برژینسکی، ۱۳۶۲: ۱۰۴ - ۱۰۱) آنچه بیشتر از همه آمریکا را به وحشت انداخت، ترس از اسلام بود. (دفتر سیاسی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، ۱۳۶۶: ۱۰۴ - ۱۰۱) اندیشمندان آمریکا دریافتند که انقلاب اسلامی ایران، انقلاب واقعی اندیشه‌هاست که مردم ایران آن را با عشق و ایمان پذیرفته‌اند و الله اکبر تنها سلاح ملت ایران برای دفاع از خود بوده است. (کیه‌زاد، ۱۳۶۲: ۷۴؛ نیکسون، ۱۳۷۰: ۳۴۰ - ۳۳۹) آنها متوجه شدند که اسلام آن‌قدر جامع‌الاطراف است که قادر به بیان همه‌گونه مطالب است. (دانشجویان مسلمان پیرو خط امام، بی‌تا: شماره ۱۴ / سند شماره ۱۲۷/۲۶ / ۱۲؛ همان، شماره ۱۵، سند شماره ۱۰ / ۶۱)

از طرف دیگر تأثیرگذاری انقلاب اسلامی ایران بر کشورهای منطقه و افزایش موج اسلام‌خواهی در بین این کشورها، آمریکا را به‌شدت به وحشت انداخت. (شوکران، ۱۳۷۰: ۱۴۲؛ اخترشهر، ۱۳۸۵: ۹۶؛ نیکسون، ۱۳۷۰: ۳۳۸؛ کدیور، ۱۳۷۲: ۹۱) آنها می‌ترسیدند که پیام رهایی‌بخش اسلام باعث به خطر افتادن منافع آنها در غرب آسیا و با گذشت زمان سراسر جهان اسلام حتی آفریقا و آمریکای لاتین که از سلطه آمریکا به شدت نفرت داشتند، اما راه‌های خروج از آن را تجربه نکرده بودند، شود.

بعد از تسخیر لانه جاسوسی هم عملاً دست آمریکا از دخالت در ایران کوتاه شد و به همین منظور فشارهای اقتصادی و سیاسی برای به زانو درآوردن حکومت انقلابی ایران را آغاز نمود و با انواع توطئه‌ها تلاش کرد تا شرایط ایران را به زمان قبل از انقلاب بازگرداند. (کلن، ۱۳۶۲: ۱۳۶؛ دانشجویان مسلمان پیرو خط امام، بی‌تا: شماره ۱۶ / سند شماره ۸ / ۳۹؛ ولز، ۱۳۶۶: ۴۳ / ۲۴۲) آمریکا برای مقابله با جمهوری اسلامی ایران و به منظور براندازی، از گزینه‌های نظامی کودتای نوژه و حمله به طیس، به‌طور گسترده استفاده نمود، اما الطاف الهی و سردرگمی و شتابزدگی سیاستمداران آمریکایی باعث شکست و خنثی‌سازی این توطئه‌ها شد. (اداره سیاسی سپاه، ۱۳۸۱: ۱۸؛ پرگاری، ۱۳۶۲: ۳۴) آمریکا کوشید تا با قطع روابط تجهیزاتی، آموزشی و مستشاری خود با ارتش ایران، توان نظامی نیروهای مسلح ایران بعد از انقلاب را بی‌خاصیت سازد و از همین زمان بود که عملاً تحریم تسلیحاتی ایران را آغاز و ارسال انواع جنگ‌افزار به ایران را متوقف نمود. (علایی، ۱۳۹۱: ۴۰: ۱)

آمریکا از همان ابتدا در انتخاب سیاست تحریم علیه ایران بسیار تحت‌تاثیر جامعه یهودیان آمریکا بود. با وجود شکل‌گیری رژیم صهیونیستی و قدرت نظامی آن، زمانی که از قدرت یهود^۱ سخن به میان می‌آید، سیاستمداران و روزنامه‌نگاران جامعه یهودیان آمریکا^۲ را به میان می‌آوردند. جامعه یهودیان آمریکا به اندازه‌ای قدرتمند شده اند که به‌عنوان یک متحد در آمریکا نگریسته می‌شوند (طباطبایی، ۱۳۹۱: ۱۰۸). به همین جهت به اجرا گذاشتن یا به اجرا نگذاشتن ایده تحریم در ایران، بستگی به بر سر کار ماندن یا نماندن رئیس جمهور آمریکا دارد.

تحریم‌های آمریکا علیه ایران

چند روز پیش از پیروزی انقلاب اسلامی و با ورود امام خمینی علیه‌السلام به ایران، دولت آمریکا، شاپور بختیار را واداشت تا قراردادهایی را که بر اساس پیمان^۳ F.M.S با ایران داشتند و قرارداد فروش هواپیماهای F16، ادامه واگذاری موشک‌های فونیکس با برد حدود ۲۰۰ مایل، زیردریایی‌ها و دیگر سلاح‌های پیشرفته آمریکایی و از جمله ناوهای جنگی به ایران با وجود اینکه پول آنها را هم گرفته بود، را لغو کند. (علایی، ۱۳۹۱: ۱ / ۴۱) در سوم فوریه ۱۹۷۹ / ۱۴ بهمن ۱۳۵۷، آمریکا در مجموع فروش ۱۶ فروند هواپیمای RF4E، ۷ فروند هواپیمای آواکس، ۱۶۰ فروند هواپیمای F16، ۱۷۰ موشک فونیکس، ۱۷۴ موشک تورپیدور، ۶۰ موشک ضد سطحی هارپون، ۶۶ موشک هارپون هوا به سطح و ۸۳ موشک هارپون از نوع RGM به ایران را لغو کرد. (علایی، ۱۳۹۱، ج ۴۰: ۱)

1. Jewish power.

2. American Jewish power.

۳. مخفف Foreign Military sale و مربوط به برنامه فروش سلاح وزارت دفاع آمریکا به کشورهای خارجی است. پول‌هایی که ایران بابت خرید سلاح به آمریکا پرداخت می‌کرد، در این حساب نگهداری می‌شد.

با پیروزی انقلاب اسلامی، تحریم آمریکا در صنعت نفت از طریق فراخواندن کارشناسان خارجی، عدم تأمین قطعات زیرساخت این صنعت و نیز تخلیه کلیه اطلاعات کشف منابع جدید نفتی ادامه داشت. به گونه‌ای که صادرات روزانه چهار میلیون بشکه نفت قبل از انقلاب، به یکباره به زیر یک میلیون بشکه نفت رسید. (<http://namanews.com>) فشار اقتصادی و تحریم ایران، از زمان تسخیر لانه جاسوسی بیشتر شد. تحریم نفتی، تحریم اقتصادی (مسدود کردن سپرده‌های مالی ایران در بانک‌های جهانی)، ممنوع کردن واردات به ایران، تحریم سیاسی و تحریم تسلیحاتی از جمله تحریم‌های آمریکا علیه ایران در دوره ریاست جمهوری کارتر بود. (علیخانی، ۱۳۸۴: ۷۷، ۷۹ و ۹۱؛ کلن، ۱۳۶۲: ۱۳۷؛ کیه‌زا، ۱۳۶۲: ۱۷۳ - ۱۷۲؛ برژینسکی، ۱۳۶۲: ۷۷ - ۷۶ و ۹۱)

ریگان بعد از ریاست جمهوری مکرراً گفت که دیگر اجازه نخواهد داد حیثیت جهانی آمریکا به مانند دوره کارتر ضربه بخورد و در برابر ایران تحقیر شود. (<http://polad.blogfa.com>, 92/7/29) او انواع توطئه‌ها را به کار گرفت تا به گفته نظریه‌پردازان غربی «شیرازه نظام {ایران} را از هم بگسلد». (دفتر سیاسی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، ۱۳۶۶: ۷۸) آمریکا با یورش همه‌جانبه و پیوسته و زنجیره‌ای به انقلاب اسلامی در همه ابعاد نظامی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی، با بسیج همه نیروهای بین‌المللی ذی‌نفع در بلوک شرق و غرب و با بهره‌گیری از همه امکانات (استراتژی شولتز) تلاش کرد ایران را به زانو درآورد. (مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی، ۱۳۶۸: ۷۸ - ۷۵) آمریکا قول داده بود در صورت رهایی گروگان‌های آمریکایی، به تحریم‌های ایران پایان می‌دهد. اما با آزادی گروگان‌های آمریکایی در اوایل سال ۱۹۸۱ / اواخر سال ۱۳۵۹، فقط محدودیت‌های صادراتی آمریکا به ایران تخفیف یافت، با این حال ایران هنوز می‌توانست فرآورده‌ها و قطعات یدکی را از طریق واسطه‌ها خریداری نماید که در سال ۱۳۶۳ / ۱۹۸۴ دیگر این عمل ممنوع می‌شد. (درویشی، ۱۳۷۷: ۱۲۸؛ علیخانی، ۱۳۸۴: ۱۲۷؛ تیمرن، ۱۳۷۳: ۲۸۹ - ۲۸۴)

در اوج جنگ ایران و عراق، آمریکا تحریمی یک‌جانبه موسوم به «قطع جریان هرگونه عملیات» با نام عملیات «استانچ» را با هدف جلوگیری از دسترسی ایران به تسلیحات و اقلام دومنظوره اعمال کرد. (علیخانی، ۱۳۸۴: ۱۲۷؛ غضنفری، ۱۳۸۰: ۳۰۹ - ۳۰۸. رفیع‌زاده، ۱۳۷۷: ۵۱۷)

آمریکا ضمن اعمال فشار برای کنترل و مهار ایران، به منظور ممانعت از گسترش توان ایران و برای به دست گرفتن ابتکار عمل در جنگ ایران و عراق و پایان بخشیدن به آن پس از فتح فاو در سال ۱۳۶۴ / ۱۹۸۵، سیاست نزدیکی و حل و فصل مناسبات خود با ایران را در پیش گرفت. اما ماجرای مک فارلین نیز باعث افشاشدن سیاست دوگانه آمریکا در قبال ایران، همچنین متزلزل شدن موقعیت کاخ سفید در عرصه بین‌المللی شد. در اثر رسوایی مک فارلین، ریگان فشار خود بر ایران را اضافه کرد و بر دامنه تحریم‌ها افزود. (روزنامه کیهان، شماره، ۱۳۱۴۸، ۱۳۶۶/۷/۱۶: ۱؛ بیل، ۱۳۷۱: ۷؛ علیخانی، ۱۳۸۴: ۱۲۹)

آثار تحریم‌های آمریکا بر ایران

پیامدهای تحریم‌های آمریکا علیه ایران از جهات سیاسی، اقتصادی، روانی و فرهنگی قابل بررسی است. با این توضیح که آمریکا نتوانست به هدف خود یعنی براندازی نظام جمهوری اسلامی ایران برسد.

یک. آثار سیاسی

از پیامدهای سیاسی تحریم‌های آمریکا برای ایران، کسب موفقیت‌های بسیار از جمله افشاگری توطئه‌های آمریکا در جلسات علنی مجلس و حمایت‌های مجلس و مصوبات مجلس در راستای خودکفایی، مبارزه با گرانی، بررسی وضعیت راه‌ها، کشاورزی و نظارت بر عملکرد وزرای راه، کشاورزی و غیره است. (مذاکرات مجلس شورای اسلامی، دوره اول، جلسه ۱۸ و جلسه ۱۰۲، دوره دوم) مهم‌ترین پیامد سیاسی تحریم‌ها علیه ایران، این بود که آمریکا نتوانست به هدف اصلی خود یعنی براندازی نظام جمهوری اسلامی ایران برسد. به طوری که اندیشمندان و مقامات ارشد آمریکایی به این نتیجه رسیدند که تحریم‌ها نه تنها ابزار مناسبی برای فروپاشی و انزوای سیاسی ایران نیست، بلکه برای آمریکا تبعات جدی به همراه دارد. (خلیلی، ۱۳۸۱: ۵۹ - ۵۸؛ Borger, 2015/5/21) حضور گسترده مردم در عرصه فعالیت‌های نظامی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی، همچنین حضور فعال و تلاش‌های دولت و مسئولین در عرصه سیاست در راستای خودکفایی و پیشرفت، از جمله پیامدهای سیاسی تحریم‌ها بود که در ادامه بیشتر توضیح داده می‌شود.

دو. آثار اقتصادی

سیاست خودکفایی ملی نیازمند اعمال محدودیت‌های شدید دولت در مواردی مانند تجارت خارجی به‌ویژه در مورد واردات و نقل و انتقال سرمایه، کنترل‌های ارزی، برنامه‌ریزی تولید داخلی برای تامین تمامی کالاهای مورد نیاز اقتصاد کشور است. (مریدی، ۱۳۷۳: ۳۳۶) در بیان کلی خودکفایی اتکا به خود و عدم وابستگی به دیگران است. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی و با تحریم‌های آمریکا علیه ایران و محدودیت‌های ناشی از آن، رهبری امام‌علیه‌السلام و همراهی مردم باعث شد که ایران از لحاظ اقتصادی به سمت خودکفایی حرکت کند.

بدون شک هر کشوری که برای تامین نیازمندی‌ها وابستگی شدیدی به واردات کالاهای اساسی دارد، وقتی مورد تحریم قرار می‌گیرد اگر شتاب‌زده عمل کند، آثار مخرب تحریم، جامعه را فلج می‌نماید. اما اگر به یک سیاست عالمانه با تکیه بر منابع داخلی اعم از مادی و معنوی تکیه نماید و باورهای دینی خود را تقویت کند، اگرچه تحریم مخرب و تهدیدکننده است، اما می‌تواند به آرامی و به مرور زمان آثار مخرب آن را کاهش و راه خودکفایی و استقلال اقتصادی را هموار نماید.

از جمله اهداف آمریکا و دول غربی از تحریم ملت‌ها آن است که فرهنگ این کشورها را به سمت مصرف‌گرایی تغییر دهند. امام‌علیه‌السلام معتقد بودند برای نیل به استقلال کامل باید وابستگی‌های سیاسی،

اقتصادی، نظامی و فرهنگی به آمریکا هرچه زودتر قطع گردد و برای خودکفایی در زمینه‌های فوق باید از ظرفیت‌های داخلی استفاده شود. (مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۹۰: ۱۲ / ۱۹۰)^۱

امام‌علیه السلام مردم را از این توطئه‌ها آگاه می‌نمودند:

به قدری ما را از پیشرفت‌های خود و قدرت‌های شیطانی‌شان ترسانده‌اند که جرئت دست زدن به هیچ ابتکاری نداریم و همه‌چیز خود را تسلیم آنان کرده و سرنوشت خود و کشورهای خود را به دست آنان سپرده و چشم و گوش بسته مطیع فرمان هستیم. (امام خمینی، ۱۳۶۸: ۲۳)

امام‌علیه السلام با یادآوری وابستگی و عدم اتکا به نفس مردم به‌خاطر تربیت نادرست زمان پهلوی، مردم را به صبوری در برابر فشار ناشی از تحریم‌ها دعوت نمودند و تنها راه رسیدن به استقلال را خودکفایی در همه‌چیز دانستند. (مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۹۰: ۱۰ / ۴۳۶)

ایشان، محاصره اقتصادی را در جهت تقویت روحیه خودباوری و اعتماد به‌نفس، تحفه‌ای الهی می‌دانستند. (امام خمینی، ۱۳۶۸: ۴۳) ایشان با مقایسه ملت ایران و ملت‌های اروپایی می‌فرمودند: «مهم این است که ما بفهمیم که دیگران به ما چیزی نمی‌دهند»؛ «اگر کشاورزها این معنا را حالیشان بشود که خارج به ما چیزی نمی‌دهند، خود کشاورزها کار را انجام می‌دهند» ایشان تنها راه استقلال در همه ابعاد را بیرون کردن تفکر «ما باید از خارج چیز وارد کنیم» می‌دانستند و می‌فرمودند: «مغزهای اروپا با مغزهای ایرانی هیچ فرقی ندارند، جز این معنا که آنها این‌طوری تربیت شده‌اند؛ و ماها را این‌طوری تربیت کردند». (همان: ۱۴ / ۱۱۶)

ایشان نتیجه عدم توجه به استقلال کشاورزی را وابستگی اقتصادی می‌دانستند:

اگر یک مملکتی در اقتصاد، خصوصاً این رشته (...). احتیاج به خارج پیدا بکند ... [که] باید او را اداره کنند این وابستگی اقتصادی است ... اگر خدای نخواست [آمریکا] موفق بشود و ایران را در حصر اقتصادی از جهات مختلف قرار بدهد، که یک جهتش هم همین قضیه خواروبارهایی است که ما احتیاج داریم. ما قاعدتاً نمی‌توانیم دیگر مقاومت کنیم.

ایشان راه‌هایی از تحریم را تلاش بیشتر در جهت خودکفایی می‌دانستند. (سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی، ۱۳۷۲: ۶ / ۱۲۶ و ۴۸۵) ایشان، کشور چین را مثال می‌زدند که در محاصره اقتصادی برای تهیه نان خویش و رسیدن به خودکفائی در پشت بام‌هایشان گندم می‌کاشتند. (مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۹۰: ۱۱۶ / ۱۴)

نظر امام‌علیه السلام در رابطه با اهمیت خودکفایی این بود که «انسان اگر با هر زحمت و ماراتی زندگی کند» و «مستقل باشد»، ارزش آن «صدها مقابل این است که انسان در آپارتمان‌های عظیم بنشیند و دستش پیش دیگران دراز باشد و به دیگران سلام بدهد». (مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۹۰: ۱۴ / ۴۳۷)

۵. در جواب به نامه حسین هیكل، ۱۳۵۸/۱۲/۲۷.

مقابله با سیاست تحریم اقتصادی آمریکا در ایران

از راه‌های اساسی مقابله با تحریم‌های اقتصادی آن است که کشور مواد غذایی ضروری خودش را در داخل تولید کند. یکی از اقدامات مهم و تاریخی امام‌علیه‌السلام به منظور رفع نیازمندی‌های عمومی مردم به‌ویژه تامین محصولات استراتژیک از جمله گندم و جبران عقب ماندگی‌های دوران پهلوی و مبارزه با توطئه‌های آمریکا و حرکت به سمت خودکفایی، فرمان تاسیس جهاد سازندگی در ۲۷ خرداد ۱۳۵۸ بود. (همان: ۸ / ۱۸۰ - ۱۷۹)

امام بر لزوم توجه به دامداری و کشاورزی و عدم اتکا به درآمد نفت و دعوت مردم به استفاده از توانمندی‌ها و قوه فکر و اندیشه تاکید داشتند که با محاصره اقتصادی، همه درها بسته نمی‌شود. امام‌علیه‌السلام مردم را به برخوردار بودن آنها از نعمت‌های نیروی کار، زمین، نعمت آب و ... آگاه می‌نمودند. (همان: ۱۱ / ۳۵۷، ۴۱۵ - ۴۱۴)

امام برای جلوگیری از بحران ناشی از فشارهای خارجی، مردم را تشویق می‌کردند که هزینه سفرهای استجابی را به رفع نیازهای ضروری مردم اختصاص دهند. (همان: ۸ / ۱۸۰ - ۱۷۹) ایشان همچنین برای کاهش آثار ناشی از تحریم و جنگ تحمیلی در سال ۱۳۶۶ نخست وزیر را موظف نمودند، روی کالاهای اساسی قیمت‌گذاری نمایند. (همان: ۲۰ / ۲۶۲)

تلاش دولت در تشویق کشاورزان جهت تولید محصولات داخل و سرمایه‌گذاری در این زمینه آغاز شد. در آن زمان دولت دست به نوآوری زده بود، دولت ساز و کاری تهیه کرده بود که مجلس می‌توانست، از طریق قانون مقررات صادرات و واردات، بر جزئی‌ترین امور مربوط به اقلام صادراتی کشور اشراف داشته باشد و تصمیم‌گیری‌ها نیز شفاف باشد. (مومنی، ۱۳۹۲: ۲۹ - ۲۸) ترجیح واردات کالاهای سرمایه‌ای به کالاهای لوکس و مصرفی و از این قبیل از جمله دستاوردهای دولت در زمان جنگ بود. (همان: ۲۸)

در این دوران، با وجود فشارهای ناشی از تحریم، ایران شاهد افزایش محصولات تولیدی کشاورزی با کیفیت بهتر از گذشته شد. بسیاری از روستاییان به‌دنبال اجرای سیاست غلط رژیم شاه که از سال‌ها قبل از انقلاب کشاورزی را رها کرده بودند، به کشاورزی مشغول شدند. مثلاً روستاییان کریم از توابع رامهرمز بعد از نه سال برنج کاشتند. (اطلاعات، شماره ۱۷۶۵۱، ۱۳۶۴/۵/۶: ۴)

در آن زمان، دولت وقت، از مجلس شورای اسلامی تقاضا کرد به موازات تصویب بودجه ریالی کشور، درباره بودجه ارزی کشور هم در مجلس تصمیم‌گیری شود. (مومنی، ۱۳۹۲: ۲۸) همچنین دولت وزارت‌خانه «معاونت پشتیبانی از تولید» ایجاد نمود و با حمایت نظام‌وار از تولید ملی، باعث شد تولید محوری در آن دوره در همه عرصه‌های حیات جمعی ایرانی‌ها قابل مشاهده باشد. (مومنی، ۱۳۹۲: ۲۸) تشویق و جایزه دادن به کشاورزان، ارائه خدمات رایگان به آنها و سرمایه‌گذاری در امر کشاورزی در جهت تولید بیشتر و با کیفیت‌تر از جمله اقدامات دولت در این زمان بود. (روزنامه جمهوری اسلامی، شماره ۱۲۷۰، ۱۳۶۲/۷/۲۷: ۹؛ همان، شماره ۱۱۱۵، ۱۳۶۲/۱/۱۸: ۱۳؛ اطلاعات، شماره: ۱۷۶۷۱، ۱۳۶۴/۵/۳۱: ۴). نتیجه اینکه تولید پنبه، گندم،

برنج، سویا، چای و ... در ایران افزایش یافت. (روزنامه جمهوری اسلامی، شماره ۱۱۱۵، ۱۳۶۲/۱/۱۸؛ ۱۳: ۱۳۶۲/۱/۱۸؛ ۱۳: ۱۳۶۲/۱/۱۸، شماره‌های ۱۷۶۵۱، ۱۷۶۵۴، ۱۷۶۵۱، ۱۷۶۷۱)

ثمره این تلاش‌ها کاهش واردات از کشورهای غربی و آمریکا و کشورهای شرقی بوده است. نکته قابل ذکر آن است که آمریکا که همواره یکی از سه کشور اول صادرکننده کالا به ایران بوده و به‌طور متوسط تا سال ۱۳۵۸ همه ساله به تنهایی معادل ۱۶٪ کل واردات ایران را در هر سال تأمین می‌کرده است، جایگاه خود را در واردات کشور از دست می‌دهد. (مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، ۱۳۶۳: ۱۲۶۹ - ۱۲۶۸ و ۱۳۳۰)

با رهنمودهای امام در زمینه قناعت و صرفه‌جویی، مردم نیز به مقابله با تحریم‌ها شتافتند. امام در این زمینه می‌فرمودند:

اسراف و تبذیر و مصرف‌گرایی وسیله شکست و ذلت معرفی شده است. و این مطلبی است عقلانی که محتاج به استدلال و برهان نمی‌باشد ... ملتی توانسته است به خودکفایی اقتصادی و پیروزی در برنامه‌های خویش نائل آید که بر خود سخت گرفته و احتیاجات زائد بر زندگی و رفاه بیشتر را از خود دور کند و لذت زودگذر را فدای عزت و شوکت ملی خویش بنماید.

امام بارها از نحوه زندگی سازنده ژاپنی‌ها یاد می‌کردند. (مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۹۰: ۱۴ / ۱۱۸)

رهنمودهای امام به لزوم توجه به صنعت خودکفا، تشویق کارگران به کار و تلاش بیشتر و کارخانه‌داران به تولیدات داخلی در این زمینه بسیار مؤثر بود. (همان: ۱۳ / ۳۳۶) از جمله با نامگذاری یک روز به نام روز نبرد اقتصادی، توسط دولت کارخانجات به رقابت با یکدیگر به افزایش تولید در عین تولید بهتر پرداختند. (روزنامه جمهوری اسلامی، شماره ۱۲۵۵، ۱۳۶۲/۷/۷؛ ۱۳)

با توصیه امام به دانشگاه‌ها بر لزوم تربیت دانشجویانی که با علم خود وابستگی به خارج را کاهش دهند و با کاهش آثار جدایی از شرق و غرب و به‌کار افتادن مغزهای تفکر بومی، تلاش در زمینه خودکفایی در علوم مختلف آغاز شد. تأسیس مراکز آموزش عالی در استان‌های محروم و ارتقای سطح علمی ایران نیز در این سال‌ها با وجود تحریم‌ها اتفاق افتاد. (مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی علیه‌السلام، ۱۳۹۰: ۲۱ / ۴۴۱؛ همان، ۱۰ / ۳۸۵ - ۳۸۴؛ جمهوری اسلامی، شماره‌های ۱۱۲۶ - ۱۱۲۵؛ <http://afarineshdaily.ir>, 94/2/2

با وجود افزایش گرانی، تورم، فشار اقتصادی ناشی از تحریم‌ها در جنگ ایران و عراق کل میزان واردات جنگ‌افزار از سوی ایران در دو سال آخر جنگ، کمتر از ۱/۵ میلیارد دلار شد. (امیر احمدی، ۴۷۴: ۱۳۷۳) ممنوعیت فروش جنگ‌افزار به ایران طی جنگ با عراق در زمانی که به‌شدت به آن نیاز داشت، ایران را به سوی سیاست تولید فزاینده جنگ‌افزارهای متعارف در داخل کشور کشاند، به‌طوری که صنایع دفاعی ایران

موجب ایجاد مشاغلی با حقوق مکفی شدند و ایران در این زمینه از یک واردکننده به یک صادرکننده تبدیل شد. البته این تغییر به آسانی به دست نیامد. (روزنامه جمهوری اسلامی، شماره ۱۱۱۶، ۱۳۶۲/۱/۲۰؛ امیر احمدی، ۴۷۹: ۱۳۷۳)

امام در رابطه با اتکا به خود در زمان جنگ می‌فرمودند:

شما دیدید که در این جنگ تحمیلی که پیش آمد و محاصره اقتصادی ما شدیم، خود ارتشی‌ها این قطعات را درست کردند. اگر قبل از این بود، یکی از آن قطعات را نمی‌توانستند درست کنند.

ایشان با توجه به بی‌هویتی ناشی از وابستگی ایران در زمان پهلوی، ثمره تداوم محاصره اقتصادی را پیدا کردن شخصیت ایرانی می‌دانستند. (مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۹۰، ۱۴: ۱۱۴)

تحریم تسلیحاتی، اعتماد به نفس رزمندگان ایرانی و روحیه اکتشاف را در آنها افزایش داد. مقام معظم رهبری تعریف می‌کنند:

در اوایلی که دوران محاصره اقتصادی بود و به ما خیلی هم نمی‌فروختند مگر خیلی کم، گوشه و کنار غالباً به ما جنس نمی‌فروختند و ما خودمان می‌گشتیم و کشف می‌کردیم. یعنی در داخل کشور گشتیم، آمادگاه‌ها را رفتیم و دیدیم، چیزهایی وجود داشت که فرماندهان از آن خبر نداشتند. (روزنامه جمهوری اسلامی، شماره: ۱۲۵۲، ۱۳۶۲/۷/۳: ۵)

در این زمینه امام می‌فرمودند:

تفنگ چه هست، آوردند نشان دادند، گفتند: این را ما خودمان درست کردیم. وقتی هم به ارتش نشان دادیم گفتند صحیح است و خوب است و وسایل را فراهم می‌کنیم. (مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۹۰: ۱۳ / ۳۱۲)

ایشان این اعتماد به نفس را نتیجه «منزوی» بودن یعنی محاصره می‌دانستند تا پیش از تصویب تحریم‌های نفتی، بخشی از مبادلات نفتی ایران با شرکت‌های نفتی آمریکایی با متحدان آنها انجام می‌شد. اما ایران با پیدا کردن بازارهای جدید نفتی توانست بخشی از این مشکل را برطرف نماید. (hatt//www.mashreghnews.ir, 92/8/9) برای نمونه در سال ۱۳۶۵/۱۹۸۶ چند محموله نفت خام به ارزش تقریبی حدود ۵۳ میلیون دلار به نیکاراگوئه صادر کرد. (hatt: //bankernews.ir, 92/8/10) نتیجه اینکه سال‌های ۱۳۶۴ - ۱۳۶۱ با عملیات‌های بزرگی همچون بیت‌المقدس (۱۳۶۱/۲/۱۰ / ۳۰ آوریل ۱۹۸۲) و پذیرش اعتبار ایران به‌عنوان کشوری باثبات و شکست‌ناپذیر در مقابل تهاجمات بیگانه در جوامع بین‌المللی و تثبیت موقعیت اقتصادی کشور را می‌توان دوران رونق اقتصادی نامید. (www.tebyannews.com)

جدول زیر درصد رشد محصول ناخالص داخلی به تفکیک اجزای هزینه نهایی است که توسط مرکز آمار ایران تنظیم شده است.

ردیف	شرح ارقام	۱۳۵۱	۱۳۵۲	۱۳۵۳	۱۳۵۴	۱۳۵۵	۱۳۵۶	۱۳۵۷	۱۳۵۸	۱۳۵۹	۱۳۶۰	۱۳۶۱	۱۳۶۲	۱۳۶۳	۱۳۶۴	۱۳۶۵	۱۳۶۶	۱۳۶۷
۱	هزینه مصرف نهایی خصوصی	۱۱.۰۸	۶.۳۰	-۰.۵۴	۰.۱۳	۱۴.۰۹	۱۲.۰۹	-۶.۹۴	۸.۹۸	۱۱.۵۹	۱۶.۸۷	۱.۵۹	۱۵.۸۷	۲۶.۱۲	۲۴.۵۵	-۰.۴۴	۸.۶۷	
۲	هزینه مصرف نهایی دولت	۴.۱۱	۱۱.۶۹	۱۶.۰۱	۲۳.۳۲	۱۳.۱۳	۱۴.۴۴	۱۷.۹۲	۱۴.۵۹	۱۵.۱۶	۴.۷۴	۲۸.۳۰	۲۳.۹۶	۲۶.۵۵	۲۴.۵۵	۱.۶۱	۰.۸۰	
۳	تشکیل سرمایه ثابت ناخالصی	-۱۰.۳۲	۲.۲۷	۲۹.۷۱	۲۳.۳۰	۱۰.۳۷	۲۲.۲۷	۱۳.۳۵	۱۷.۲۳	۴.۱۴	۲۷.۰۹	۱۷.۳۲	۹.۸۰	۵۵.۳۵	۲۹.۲۷	۱۳.۲۹	۴.۶۵	
	تشکیل سرمایه در ماشین آلات	-۱۵.۱۵	-۱۹.۶۷	۱۶.۰۰	۲۳.۳۵	۱۶.۶۶	۲۴.۶۷	۱۵.۲۳	۱۹.۴۶	۹.۰۴	۲۶.۷۵	۱۵.۵۳	۵.۲۷	۲۳.۵۳	۲۳.۵۳	۴.۵۳	۸.۶۰	
	تشکیل سرمایه در ساختمان	-۵.۳۸	۲۱.۵۶	۱۰.۹۶	۲۳.۳۵	-۳.۵۱	۲۹.۶۰	۱۰.۳۳	۱۵.۱۳	-۱.۳۵	۲۵.۳۴	۱۵.۳۰	۱۹.۴۴	۱۵.۳۰	۱۴.۰۶	۲۶.۵۵	۰.۲۷	
	سایر دارایی‌ها	-۱۰.۳۲	۲.۲۷	۲۹.۷۱	۲۳.۳۰	۱۰.۳۷	۲۲.۲۷	۱۳.۳۵	۱۷.۲۳	۴.۱۴	۲۷.۰۹	۱۷.۳۲	۹.۸۰	۵۵.۳۵	۲۹.۲۷	۱۳.۲۹	۴.۶۵	
۴	خالص صادرات کالاها و خدمات	۳۶.۸۸	۱۰.۳۳	۹.۷۷	۱۴.۲۵	۲.۸۷	۹.۱۳	۱۴.۴۹	۱۹.۵۶	۹.۷۴	۲۲.۸۷	۱۱.۰۶	۲۳.۸۷	۱۱.۰۶	۲۳.۸۷	۱۱.۰۶	۲۳.۸۷	۱۰.۹۶
	صادرات کالاها و خدمات	۱۲.۲۴	۶.۰۷	۱۷.۸۶	۱۶.۲۴	۵.۵۵	۱۳.۸۰	۱۵.۸۸	۱۵.۵۵	۱۰.۸۳	۱۰.۸۳	۱۲.۹۵	۹.۸۶	-۱.۱۸	-۱۰.۰۷	۹.۳۱	-۲۰.۶۰	
	واردات کالاها و خدمات	-۱۲.۶۰	-۵.۱۶	۴۱.۰۹	۲۰.۷۰	۱۱.۶۱	۲۲.۴۴	۱۸.۹۹	۸.۵۵	۱۲.۸۵	۲۰.۹۲	۱۶.۴۱	۲۲.۹۳	۲۰.۹۳	۲۰.۹۳	۲۰.۹۳	۲۰.۹۳	۰.۳۷
۵	تغییرات موجودی انبار و اثباتات آماری	-۴.۷۰	-۶.۸۴	۴۸.۰۱	۶۷.۴۸	-۵.۶۰	-۷۵.۶۶	۵۹۳.۱۳	-۲۳.۵۷	-۵۶.۴۶	۱۹.۰۳	۱۶.۸۳	-۲۸.۳۲	-۱۱۹.۵۱	۵۱۱.۱۱	۱۵۷.۹۳	-۹.۰۲	
	معمول ناخالص داخلی (به قیمت بازار)	۶.۹۱	۵.۱۹	۸.۰۹	۱۴.۳۱	۹.۵۶	۱۰.۵۸	۱۱.۸۴	۱۲.۲۳	۶.۹۹	۲۱.۹۰	۱۷.۲۵	۸.۳۲	۱۶.۱۰	۱۶.۱۰	۱۶.۱۰	۱۶.۱۰	۱۶.۱۰

ردیف	شرح ارقام	۱۳۵۷	۱۳۵۸	۱۳۵۹	۱۳۶۰	۱۳۶۱	۱۳۶۲	۱۳۶۳	۱۳۶۴	۱۳۶۵	۱۳۶۶	۱۳۶۷	۱۳۶۸	۱۳۶۹
۱	هزینه مصرف نهایی خصوصی	۴.۶۰	۱.۶۰	-۴.۵۵	-۰.۵۳	۱۱.۰۳	۱۰.۹۷	۲.۸۹	۱.۸۳	-۲.۲۳	-۶.۶۶	-۱.۹۷	۴.۱۹	۵.۲۹
۲	هزینه مصرف نهایی دولت	-۰.۸۲	-۱۴.۶۸	-۵.۸۱	-۹.۹۴	-۳.۶۸	-۴.۲۳	۷.۴۱	-۶.۳۱	-۶.۳۱	-۱۴.۴۶	-۴.۰۲	۰.۷۴	۵.۳۳
۳	تشکیل سرمایه ثابت ناخالصی	-۲۵.۲۲	-۲۰.۵۹	-۱.۵۳	-۳.۱۸	۰.۶۶	۵۰.۴۶	-۴.۴۰	-۲۴.۴۸	-۳۳.۰۱	-۱۶.۶۹	۴.۱۱	۱۹.۵۶	۲۸.۹۷
	تشکیل سرمایه در ماشین آلات	-۴۰.۳۵	-۲۹.۸۲	-۲.۶۷	۱۰.۳۸	۱.۲۴	۶۲.۸۲	۵.۴۵	-۲۸.۵۴	-۴۶.۴۲	-۲۰.۳۷	۲۴.۵۳	۲۶.۲۱	۳۰.۲۳
	تشکیل سرمایه در ساختمان	-۲۸.۶۳	-۱۰.۳۴	-۰.۵۷	-۱۴.۷۲	۰.۰۲	۳۶.۶۹	-۱۷.۴۸	-۱۷.۴۸	-۱۳.۲۸	-۱۳.۲۸	-۱۲.۹۴	۱۱.۶۱	۵۰.۰۹
	سایر دارایی‌ها	-۲۵.۲۲	-۲۰.۵۹	-۱.۵۳	-۳.۱۸	۰.۶۶	۵۰.۴۶	-۴.۴۰	-۲۴.۴۸	-۳۳.۰۱	-۱۶.۶۹	۴.۱۱	۱۹.۵۶	۲۸.۹۷
۴	خالص صادرات کالاها و خدمات	-۲۱.۰۷	-۲۵.۴۷	۲۹.۵۸	۴۵.۱۵	-۹۳.۸۵	۹۰۴.۶۴	-۶۹.۱۴	۸۳۹.۹۷	-۴۴.۲۰	-۶۵.۰۲	-۱۴۲.۸۷	-۴۰.۲۳	۶۵.۳۵
	صادرات کالاها و خدمات	-۲۳.۵۹	-۵.۳۳	-۳۶.۶۹	-۱۱.۶۴	۸۶.۷۷	۶.۴۷	-۱۳.۱۶	-۰.۸۵	-۱۳.۱۶	-۲۳.۰۱	۲۶.۸۴	۳.۸۱	۲۲.۳۹
	واردات کالاها و خدمات	-۲۲.۶۳	-۲۹.۹۱	۴.۱۳	۵.۳۸	-۱۲.۴۸	۴۱.۱۵	-۲۸.۵۴	۹۸.۹۴	-۳۰.۵۵	-۱۴.۵۵	-۲۳.۴۴	۴۶.۴۹	۳۵.۴۷
۵	تغییرات موجودی انبار و اثباتات آماری	-۵۲۱.۲۰	۱۵۱.۴۲	-۱۰۶۳.۱	-۲۸۱.۳۰	۹۰۰.۰۴	۵۴.۰۶	۶۹.۴۲	-۱۷۳.۲۱	۸.۱۴	۱۰.۵۳	-۹۹.۸۵	۴۲.۸۳	۴۲.۸۳
	معمول ناخالص داخلی (به قیمت بازار)	-۱۲.۵۴	-۶.۳۸	-۶.۳۷	-۶.۸۳	۱۲.۱۹	۱۰.۶۲	۱.۰۲	-۵.۴۵	-۹.۵۸	-۱.۷۸	-۶.۶۴	۱۰.۹۷	۱۴.۲۷

سه. آثار فرهنگی و روانی

از اهداف تحریم‌ها ایجاد تاثیر فرهنگی و روانی بر کشور هدف تحریم است تا به دنبال آن، آثار اقتصادی و سیاسی تحریم‌ها، کشور هدف تحریم را از پای در آورد. در ایران، رهبری امام خمینی رهبر و اعتقاد و ایمان مردم به رهبری امام و آرمان‌های انقلاب، نقش مهمی در کاهش آثار روانی تحریم‌ها داشت که توضیح آن خواهد آمد.

۱. تقویت اعتقاد مردم به حفظ آرمان‌ها و ارزش‌های انقلاب

اگر رژیم تحریم‌شده دارای پایگاه‌های قوی و ریشه‌دار باشد و بتواند روحیه ملی را تقویت و گرایش‌های مردم

را به سود سیاست‌های خوداتکا هدایت کند، در نهایت از آن منتفع خواهد شد. (برکشلی، ۱۳۷۵: ۱۲۱). خصوصیتی که کشور ایران از آن برخوردار بود. آمریکا با تحریم اقتصادی ایران می‌خواست مردم را با کمبود کالاهای اساسی و استراتژیک روبه‌رو کند و با تداوم تحریم‌ها موجب نارضایتی مردم شود و به‌تدریج زمینه‌های مخالفت عموم را فراهم نماید. (Economic sanction, GAO, 1992/2/19) این سیاست برای آمریکا نتیجه‌ای نداشت؛ زیرا اعتقاد مردم به اسلام و آرمان‌های انقلاب باعث مقاومت آنها در برابر سختی‌ها و فشارهای ناشی از تحریم شد و تحریم به صورت بنیادی نتوانست ایران را از پا در آورد. رهنمودهای امام در ایجاد این روحیه بسیار موثر بود:

مسائل اقتصادی و مادی اگر لحظه‌ای مسئولین را از وظیفه‌ای که برعهده دارند منصرف نکند، خطری بزرگ و خیانتی سهمگین است. باید دولت جمهوری اسلامی تمامی سعی و توان خود را در اداره هرچه بهتر مردم بنماید. ولی این بدان معنی نیست که آنها را از اهداف عظیم انقلاب که ایجاد حکومت جهانی اسلام است، منصرف کنند. «مردم عزیز ایران» باید سعی کنند که سختی‌ها و فشارها را برای خدا پذیرا گردند تا مسؤولان بالای کشور به وظیفه اساسی‌شان که نشر اسلام در جهان است، برسند. (مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۹۰: ۲۱ / ۳۲۷)

محققان و منتقدان غربی نیز چنین نتیجه‌گیری کرده‌اند که تحریم به دلایلی از جمله افزایش حس ناسیونالیستی و ذهنیت رویارویی با دشمن در کشور مورد تحریم واقع شده، ابزاری ضعیف در حکمرانی است. (طباطبایی، ۱۳۹۱: ۳۰ - ۳۰؛ کالینز، ۱۳۷۰: ۱۲۴)

۲. تقویت روحیه اعتماد به نفس و خودباوری

آمریکا با تحریم ایران هدفی جز ناامید کردن مردم از انقلاب نداشت و تلاش نمود تا از طریق فشار اقتصادی و ایجاد وابستگی مداوم، ایران را وابسته سازد. (کالینز، ۱۳۷: ۱۳۴) بیانات امام علیه السلام به‌جای ترس از تحریم، به مردم درس داد که با شجاعت و اتکا به خدا و اسلام، با آنچه دارند به سازندگی و خودکفایی کشور بپردازند. (مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۹۰: ۶ / ۱۰۴ - ۸۵؛ همان: ۱۴ / ۲۲۹)

امام علیه السلام با تکیه بر اینکه با اعتقاد و اجرای فرامین اسلام می‌شود، اعتماد به نفس را تقویت کرد و به استقلال سیاسی و اقتصادی رسید، می‌فرمودند:

تمام چیزهایی که در اداره یک کشور احتیاج به آن هست، در اسلام هست. اسلام را اگر کسی تعهد به آن داشته باشد، امکان ندارد که {...} زیربار وابستگی برود. (همان: ۱۴ / ۲۴۶)

نتیجه این شد که کلاوسون گفت: «اعتماد به نفس بالای ایرانیان تحریم‌ها را بی‌اثر می‌کند. (به نقل از

روزنامه کیهان، شماره ۱۹۷۱۹، ۱۳۸۹/۵/۲۶: ۲)

چهار. آثار منفی تحریم‌ها بر ایران

هرچند آثار مثبت تحریم‌ها، آثار منفی را در حاشیه قرار می‌دهد، اما نمی‌شود آثار منفی تحریم‌ها را انکار کرد. به لحاظ تاریخی، زمانی تحریم‌ها به هدف اقتصادی‌شان دست می‌یابند که:

۱. هزینه تحریم برای اقتصاد کشور بیش از دو درصد تولید ناخالص ملی آن باشد.
۲. تفاوت زیادی در توانایی اقتصادی بین کشور تحریم‌کننده و کشور هدف تحریم، موجود باشد.
۳. کشور هدف تحریم، روابط تجاری بالایی با اعمال‌کننده تحریم داشته باشد. (بیش از ۲۵ درصد کل تجارت کشور هدف)
۴. تحریم‌ها به‌طور سریع، با بالاترین شدت و با همکاری کامل آن دسته از شرکای تجاری که ممکن است در چنین سازوکاری خلل وارد کنند، تحمیل شود.

۵. هزینه تداوم تحریم‌ها برای کشور تحمیل‌کننده پایین باشد. (طباطبایی، ۱۳۹۱: ۲۶)

تحریم نفتی، اثرگذاری بالایی دارد و می‌تواند وضعیت اقتصادی ایران را دچار مشکل کند. اما به‌دلیل انحصاری نبودن این حوزه اقتصادی و عدم توانایی ایالات متحده در ایجاد یک تحریم فراگیر در این عرصه، ضربه شدیدی از این تحریم‌ها به ایران وارد نشده است. (<http://www.mashreghnews.ir>, 92/8/9)

در اثر جنگ نفت‌کش‌ها و خسارات وارده بر نفت‌کش‌های ایران و حملات عراق به مراکز صنعتی و اقتصادی ایران، همچنین تحریم آمریکا و فشارهای شدید بین‌المللی و درگیری مستقیم آمریکا با ایران، ایران دچار رکود شدید اقتصادی، وضعیت نگران‌کننده شاخص‌های اقتصادی، کاهش شدید قیمت نفت و درآمدهای نفتی شد به‌طوری که در سال ۱۳۶۶ قیمت نفت به کمتر از ده دلار کاهش یافت.

(<http://www.Tebyannews.com>, 92/8/8; علایی، ۱۳۹۱، ۲ / ۲۴۰ - ۲۳۶)

به علت تسلط آمریکا، مبادلات ارزی و پولی در تمام نقاط جهان همچنین تهدید همه کشورها به اینکه در صورت برقراری ارتباط مالی با ایران مجازات خواهند شد، هرگونه مبادله ارزی با ایران غیرممکن شد، به‌نحوی که دولت مجبور شد در ازای فروش نفت، دست به مبادله کالا به کالا بزند.

(<http://www.mashreghnews.ir>, 92/8/9; ترزیان، ۱۳۶۷: ۴۰۷)

رهبری امام و همراهی و همکاری مردم و تلاش دولت آن زمان در تامین قسمتی از نیازهای اولیه به صورت سهمیه‌بندی، همچنین تشکیل شرکت‌های تعاونی نقش مهمی در کاهش فشار آثار منفی تحریم‌ها داشت. (بنیاد شهید انقلاب اسلامی، ۱۳۶۱: ۲ / ۷۰۸ - ۷۰۷)

آثار و نتایج تحریم‌ها در سطح بین‌المللی

کارتل‌های نفتی و شرکت‌های چند ملیتی با سوءاستفاده از جنگ ایران و عراق و قطع نفت این دو کشور و سرازیر شدن نفت ارزان عربستان سعودی و امارات متحده عربی، بالاترین سود را بردند. ایران می‌توانست با

بستن تنگه هرمز، منافع آنها را به خطر بیندازد؛ اما به خاطر اینکه حفظ امنیت آبراه‌ها را هماهنگ با خطوط کلی سیاست ایران می‌دانست، با وجود فشارهای بسیار دست به چنین اقدامی نزد. (بنیاد شهید انقلاب اسلامی، ۱۳۶۱: ۲ / ۵۷۲)

تجربه تاریخی نشان می‌دهد که تحریم یک‌جانبه تجاری، کارایی کاملی ندارد. با آگاهی از این موضوع، آمریکا بلافاصله پس از رأی شورای امنیت، اقداماتی را برای جلب پشتیبانی متحدینش به منظور مجازات‌های اقتصادی ایران به عمل آورد. اما متحدین اروپایی آمریکا با وجود ابراز همدردی، مجازات‌های اقتصادی و سیاسی شدید درباره ایران را مصلحت ندانستند. آنها نمی‌خواستند منافع سیاسی و اقتصادی خود را در خلیج فارس به خطر اندازند. گروهی هم بر لزوم صدور قطعنامه از طرف شورای امنیت تاکید کردند؛ زیرا بدون واردات نفتی از خلیج فارس اقتصاد آزاد متحدان اروپایی آمریکا نابود می‌شد. (علیخانی، ۱۳۹۱: ۸۳ - ۸۲؛ ونس و برژینسکی، ۱۳۶۲: ۷۸ - ۷۷؛ نیکسون، ۱۳۷۰: ۱۳۲)

در اروپا تصمیم آمریکا در مورد تحریم ایران با مشکلاتی روبه‌رو گردید، در جلسه‌ای که وزرای کشورهای عضو بازار مشترک اروپا در لیسبون بدین منظور تشکیل دادند، حکومت بن اعلام داشت هر تصمیمی را که دیگر کشورهای اروپایی بگیرند همراهی خواهد کرد، اما سفیر خود را از ایران فرا نمی‌خواند؛ چون ایران ۶/۱۲ درصد از نفت مورد نیاز آلمان را تامین و دومین تامین‌کننده نفت آلمان است. منابع انگلیسی گفتند مشغول بررسی پیشنهاد آمریکا هستند تا سفیر خود را در برابر اقدام تلافی‌جویانه علیه ایران فراخوانند.

ایتالیا صدور قطعات یدکی هلیکوپترها را که از مدت‌ها پیش به این طرف به ایران ممنوع کرده بود، به تعویق انداخت و وانمود می‌کرد این عمل ارتباط مستقیمی با تحریم آمریکا ندارد. ایتالیا سال قبل از آن، دو درصد نفت خود را از ایران خریداری کرده بود، در حالی که در سال وقوع گروگان‌گیری، اتکاء ایتالیا به ایران ۳/۱۳ درصد بود. دو شرکت ایتالیایی قراردادهایی با ایران داشتند که ارزش آنها حدود یک میلیارد دلار بود.

در اتریش سفارت ایران سفارشات لازم از تهران را برای خرید کالاهایی که ممکن بود مشمول تحریم اقتصادی آمریکا واقع شود، به سراسر کشورهای اروپایی داده بود. این خریدها بیشتر در مواد غذایی و قطعات یدکی از کشورهای بی‌طرف و غیرمتعهد بود و این اقدام برای خنثی کردن تحریمی به‌شمار می‌رفت که کارتر بدان مبادرت ورزیده بود. در آن موقع روابط تجاری ایران با استرالیا، اتریش، فرانسه و کشورهای اسکاندیناوی خوب بود. ایران ۸ درصد نیازهای نفتی سالانه فرانسه را تامین می‌کرد. بسیاری از کمپانی‌های بزرگ و کارخانجات سازنده اتومبیل و صنایع دیگر که از این تحریم‌ها زیان می‌دیدند، با تحریم مخالفت کردند. (دادگستری جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۵۹: ۲۲۶ - ۲۲۲؛ عیخانی، ۱۳۸۱: ۸۳) فقط کانادا پشتیبانی کامل خود را از آمریکا اعلام کرد (ونس و برژینسکی ۱۳۶۲: ۸۸)

کارتر در مقابل تردید متحدانش از ترس قطع صدور نفت ایران به این کشورها، آنها را از محاصره دریایی

ایران و محرومیت کامل آنها از نفت ایران ترساند. اما آنها این مسئله را جدی نگرفتند. (مازند، ۱۳۷۳: ۱۲۰)

اگرچه جامعه اروپا سرانجام با آمریکا متحد شد، متحدان آمریکا در اروپای غربی مثل انگلیس و دانمارک صرفاً ظاهری و به دلایل سیاسی و دیپلماتیک، محدودیت‌های اقتصادی علیه ایران را که فقط شامل جزء کوچکی از تجارت هفت هزار میلیون دلاری جامعه اروپا با ایران بود، تصویب کردند. (دادگستری جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۵۹: ۲۲۷، علیخانی، ۱۳۸۴: ۸۳ و ۹۶) از طرف دیگر ده‌ها کشور و صدها شرکت خارجی آمادگی خود را برای تامین نیازمندی‌های ایران اعلام کردند. حتی در انگلیس هم بین نمایندگان حزب کارگر و محافظه‌کار در پارلمان بر سر این موضوع، اختلاف به‌وجود آمد و یکپارچگی آمریکا و متحدانش را دستخوش شکاف کرد.^۱ (دادگستری جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۵۹: ۲۲۷) ارقام عرضه شده اتحادیه اروپا نیز حاکی از آن بود که صادرات کشورهای اروپایی به ایران بین ژانویه و نوامبر ۱۹۸۰ به میزان ۵۳ درصد از همان دوره در سال ۱۹۷۹ افزایش یافته بود. (علیخانی، ۱۳۸۴: ۹۶)

قطع صادرات نفتی ایران برای اروپا فاجعه بود. به‌طوری که جیمز شلزینگر، وزیر انرژی آمریکا، طی سخنانی به کمیسیون در سنای این کشور گفت که توقف صادرات ایران، خطرات بالقوه بزرگتر از تحریم نفتی اعراب در سال ۱۹۷۳ به همراه دارد؛ زیرا کمبود نفت در بازار جهانی در هنگام تحریم نفتی اعراب علیه آمریکا در سال ۱۹۷۳ فقط دومیلیون بشکه در روز بود. (ترزبان، ۱۳۶۷: ۳۵۲) در جنگ نفت‌کش‌ها، انگلیس از ترس روبه‌رو شدن دنیا با خطر کمبود نفت با مسدود شدن تنگه هرمز توسط ایران، از فرانسه خواست از تحویل بمب افکن به عراق خودداری کند. (تیمرن، ۱۳۷۳: ۲۷۶)

امام علیه السلام این مسئله را به خوبی ترسیم می‌کند:

[کارتر] گمان می‌کند که تمام کشورها مثل یک انگشتر در دست اوست که اگر یک وقت گفت گندم نفروشید ... می‌گویند چشم، و ایشان فهمید این را که حتی در کشور خودش هم از او اطاعت نکرد، وزیر کشاورزی خودش هم گفت که امری است غیرصحیح و ما چه احتیاجی داریم به گندم آمریکا، ما نفت داریم ... ما روی موج‌های نفت نشستیم ... دنیا نفت می‌خواهد، آمریکا را نمی‌خواهد. دنیا ما که نفت داریم مملکت‌های دیگر به ما خضوع خواهند کرد. (مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۹۰: ۱۱ / ۹۱)^۲

یکی از عواملی که آمریکا سرانجام بر سر صلح ایران و عراق و عهدنامه ۵۹۸ پافشاری می‌کرد این بود که نتوانست متحدانش را متقاعد کند که به ایران اسلحه نفروشند. (پارسادوست، ۱۳۷۱: ۵۶۴)

۱. ۱/۷ درصد کل واردات نفت انگلستان را نفت ایران تشکیل می‌داد و ارزش قراردادهای بین دو کشور بیش از یک میلیارد دلار بود.

۲. قابل ذکر است که در دوره مورد بحث، نفت از اقلام استراتژیک به حساب می‌آمد و هدف ما نیز بررسی پیامدهای تحریم‌ها بین سال‌های ۱۳۵۷ - ۱۳۶۷ است.

آثار و نتایج تحریم‌ها بر آمریکا

در زمینه تحریم ایران در آمریکا دو دیدگاه وجود دارد. گروهی مخالف با تحریم هستند، اما گروهی تحریم را بهترین راه حل برای تحت فشار قرار دادن و جنگ روانی آمریکا علیه ایران می‌دانند. (گری سیک، ۱۳۷۵: ۹۹؛ American Journal of Business and Management, 2012: 1 / 23 - 29)

به زیر سوال رفتن اعتبار بانک‌ها و خزانه‌داری آمریکا در نتیجه مسدود کردن دارایی‌های ایران، از دست دادن سود حاصل دست کم از هشتصد میلیون دلار فروش کالا به ایران، از دست دادن حدود سه میلیارد دلار سود حاصل از تجارت نفت، منافع بر باد رفته سرمایه‌گذاری در ایران، به خصوص قرارداد کونکو که قرار بود برای توسعه حوزه نفتی منعقد شود، از نتایج منفی تحریم‌ها بر آمریکا از دیدگاه پژوهشگران و مقامات آمریکایی است. (خلیلی، ۱۳۸۱: ۱۰۶)

در اثر تحریم، بسیاری از قراردادهای دولت ایران با شرکت‌های خارجی لغو شد، معدودی تهدید شدند و بسیاری دیگر نیز به حال تعلیق درآمدند. ارزش قراردادهای غیر نظامی لغو شده حدود ۳۸ میلیارد دلار و ارزش قراردادهای نظامی ایران و آمریکا حدود ۱۵ میلیارد دلار، بدون احتساب بسیاری از قراردادهای در زمینه خدمات مربوطه بود. بنابراین بیکاری از جمله تاثیرات تحریم علیه ایران بر اقتصاد آمریکا بود. اسکو کرافت تنها تاثیر روشن تحریم علیه ایران را فقط مجازات شرکت‌های آمریکایی و انزوای آمریکا به جای انزوای ایران می‌داند؛ زیرا آمریکا با اتخاذ این سیاست، بهای مالی فراوانی را پرداخت کرده است و از بازارهای مهم آسیای مرکزی دور شده و سیاست‌هایش در جنوب غربی آسیا به بن‌بست رسیده است. (کدیور، ۱۳۷۲: ۸۱ - ۸۰؛ خلیلی، ۱۳۸۱: ۵۶ - ۵۴)

آمریکا زمانی ابزار تحریم را برای مجازات انتخاب می‌کند که در جایی در مقابل ایران شکست خورده یا تحقیر شده است. به نظر یکی از پژوهشگران آمریکایی، زمانی که روسای جمهور و نمایندگان کنگره در مواجهه با پدیده‌های بین‌المللی به درستی رفتار نکرده، تحریم‌های یک‌جانبه، در سطح داخلی و بین‌المللی را مهم و موجه می‌نماید، (طباطبایی، ۴۳: ۱۳۹۱) در واقع آنها با تحریم می‌توانند، شکاف بین حرف و عمل را بپوشانند. (طباطبایی، ۴۳: ۱۳۹۱) از طرف دیگر آمریکا محاصره اقتصادی را ابزار مناسبی برای آزار ایران یا هر کشور مورد تحریم دیگر می‌داند تا نتوانند، تهدیدی بالقوه و جدی برای دشمن باشند. (کالینز، ۱۳۷۰: ۱۲۴)

به همین دلیل و دلایلی که در قسمت‌های پیشین به آن اشاره شد، آمریکا همچنان تحریم علیه ایران را ادامه می‌دهد.

نتیجه

پیروزی انقلاب اسلامی باعث به خطر افتادن منافع آمریکا در غرب شد و موازنه قدرت را در عرصه جهانی به هم زد. آنچنان که اشاره شد، آمریکا تحت‌تأثیر لابی یهودیان و با وجود مخالفت‌های گروه‌های مختلف در

آمریکا، سیاست تحریم علیه ایران را پس از پیروزی انقلاب آغاز نمود.

تحریم‌ها آثار بسیاری برای ایران داشته است، اما آمریکا نتوانست به هدف خود یعنی براندازی جمهوری اسلامی ایران برسد و این مرهون تدابیر عالمانه امام علیه السلام در سوق دادن کشور به سمت خودکفایی و همراهی مردم بود. از یک سو ایران به سوی خودکفایی گام برداشت و از سوی دیگر آمریکا فشارها و تحریم‌ها را بر ایران ادامه می‌داد. موفقیت‌های روزافزون انقلاب اسلامی باعث گسترش نفوذ آن در منطقه خاورمیانه شد، چنان که آمریکا را در این منطقه با چالش جدی روبه‌رو نمود.

ایران از ابتدای انقلاب تاکنون با وجود تحریم و فشارهای بین‌المللی، توانسته است با بهره‌گیری از توانمندی‌ها و ابزار تولید جدید، موفقیت‌های بسیاری را کسب کند. به طوری که امروزه توانسته به رتبه هفتم تولید علم در حوزه نانو، تولید انواع ماهواره، پهپاد، فناوری هسته‌ای، بیش از ۵۸ نوع دستاورد نظامی و بسیاری پیشرفت‌های دیگر دست یابد. (<http://www.khabaroline.ir>, 94/2/2; <Http://gsia.tums.ac.ir>, 94/2/2) ایران باید همچنان؛ تکیه بر توانمندی‌ها و تبعیت از رهبری، بدون وابستگی بیش از حد به درآمد نفت، آثار منفی تحریم‌ها بر ایران را کاهش و بر اقتدار و توانمندی خود بیفزاید. آنچه‌آن که در پژوهش به بیانات امام خمینی علیه السلام در این زمینه اشاره شد و مقام معظم رهبری نیز می‌فرمایند: «باید اقتصاد بدون نفت از برنامه‌های اصلی و اولویت‌ها ... باشد.» (<http://www.majlis.ir/fa/news,92/8/8>) در این راه باید اختلافات جزئی و سطحی کنار گذاشته شود و همه مسئولین، مردم و اقشار و گروه‌های مختلف جامعه با اتحاد و یکپارچگی، هریک از تخصص و توانمندی خود استفاده کند.

منابع و مأخذ

۱. آقابخش، علی و مینو افشاری‌راد، ۱۳۸۳، فرهنگ علوم سیاسی، بی‌جا، چاپار، چ ۶.
۲. اخترشهر، رجبعلی، ۱۳۸۵، ارتباط ایران و آمریکا، تهران، کانون اندیشه جوان، چ ۳.
۳. اداره سیاسی سپاه، ۱۳۸۱، براندازی و استراتژی خاموش در دهه سوم انقلاب اسلامی، تهران، معاونت آموزش نیروی مقاومت بسیج سپاه.
۴. امیراحمدی، هوشنگ، ۱۳۷۳، «ایران و خلیج فارس، دیدگاه‌ها و مسائل استراتژیک»، مجموعه مقالات چهارمین سمینار خلیج فارس، ترجمه جمشید زنگنه، تهران، مؤسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه.
۵. برژینسکی، زیگنیو، ۱۳۶۲، سقوط شاه، جان گروگان‌ها و منافع ملی، ترجمه منوچهر یزدان‌یار، بی‌جا، کاوش.
۶. برشکلی، فریدون، ۱۳۷۵، «تحریم‌های بین‌المللی آمریکا و جهان سوم»، فصلنامه راهبرد، ش ۱۲.
۷. بنیاد شهید انقلاب اسلامی، ۱۳۶۱، راست قامتان جاودانه تاریخ اسلام، ج ۲، بی‌جا، واحد فرهنگی بنیاد شهید.
۸. بی‌نا، مذاکرات مجلس شورای اسلامی دوره اول، تهران، جلسه ۱۸ و جلسه ۱۰۲، دوره دوم.

- ۸۰ □ فصلنامه علمی - پژوهشی انقلاب اسلامی، س ۱۲، زمستان ۹۴، ش ۴۳
۹. بیل، جیمز، ۱۳۷۱، «امنیت منطقه‌ای و ثبات داخلی»، مجموعه مقالات چهارمین سمینار خلیج فارس، ترجمه باقر نصیری، تهران، موسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه، ص ۶۷ - ۵۳.
۱۰. پارسادوست، منوچهر، ۱۳۷۱، نقش سازمان ملل در جنگ عراق و ایران، تهران، شرکت سهامی انتشار.
۱۱. پرگاری، علی اشرف، ۱۳۶۲، ماجرای طبس، بی‌جا، انتشارات پاسداران.
۱۲. ترزیان، پی‌یر، ۱۳۶۷، داستان اوپک، ترجمه عبدالرضا غفرانی، بی‌جا، فرا اندیش.
۱۳. تیمرمن، کنتار، ۱۳۷۳، سوداگری مرگ (ناگفته‌های جنگ ایران و عراق)، ترجمه احمد تدین، تهران، مؤسسه خدمات فرهنگی رسا.
۱۴. جردن، هامیلتون، ۱۳۶۲، بحران، ترجمه محمود مشرفی، بی‌جا، هفته.
۱۵. حشمت‌زاده، باقر، ۱۳۸۵، تاثیر انقلاب اسلامی بر کشورهای اسلامی، تهران، سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۱۶. خلیلی، اسدالله، ۱۳۸۱، روابط ایران و آمریکا: بررسی دیدگاه‌های نخبگان آمریکایی، کتاب نخست، تهران، مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران.
۱۷. خمینی، روح‌الله، ۱۳۶۸، پرتو خورشید، قم، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
۱۸. دادگستری جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۶۴، غائله چهاردهم اسفند ماه ۱۳۵۹ ظهور و سقوط ضد انقلاب، تهران، دادگستری جمهوری اسلامی ایران.
۱۹. درویشی، فرهاد، ۱۳۷۷، جنگ ایران و عراق، پرسش‌ها و پاسخ‌ها، تهران، مرکز اسناد دفاع مقدس (مطالعات و تحقیقات جنگ).
۲۰. _____، ۱۳۷۷، جنگ ایران و عراق، پرسش‌ها و پاسخ‌ها، بی‌جا، مرکز اسناد دفاع مقدس، چ ۴.
۲۱. دفتر سیاسی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، ۱۳۶۶، خط توطئه در ششمین و هفتمین سال جنگ تحمیلی، تهران، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی.
۲۲. سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی، ۱۳۷۲، صحیفه نور، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چ ۲.
۲۳. سیک، گوی، ۱۳۷۵، «ایران و آمریکا، حقایق و پیامدها»، فصلنامه گفتگو، ش ۱۲.
۲۴. شوکراس، ویلیام، ۱۳۷۰، آخرین سرتوشت شاه، سرتوشت یک متحد آمریکا، تهران، البرز، چ ۷.
۲۵. طباطبایی، سیدعلی، ۱۳۹۱، لابی یهودیان کارگزار تحریم ایران، تهران، مرکز تحقیقات استراتژیک، مجمع تشخیص مصلحت نظام.

۲۶. علایی، حسین، ۱۳۹۱، *روند جنگ ایران و عراق*، ج ۱ و ۲، تهران، مرز وبوم.
۲۷. علیخانی، حسین، ۱۳۸۴، *تحریم ایران شکست یک سیاست*، محمد متقی‌نژاد، مرکز چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه، چ ۲.
۲۸. غضنفری، کامران، ۱۳۸۰، *آمریکا و براندازی جمهوری اسلامی ایران*، تهران، کیا.
۲۹. کالینز، جان. ام، ۱۳۷۰، *استراتژی بزرگ*، ترجمه کورش بایندر، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.
۳۰. کدیور، جمیله، ۱۳۷۲، *رویارویی انقلاب اسلامی ایران و آمریکا*، تهران، اطلاعات.
۳۱. کلن، ادوارد، ۱۳۶۲، *آمریکا در اسارت*، مترجمان پوران خاور، سرور طلیعه، تهران، قلم.
۳۲. کیه‌زا، جولیتو، ۱۳۶۲، *تهاجم کارترو وقایع پشت پرده*، ترجمه هادی سهرابی، تهران، نشر نو، چ ۲.
۳۳. مازندی، یوسف، *ایران، ابرقدرت قرن*، به کوشش عبدالرضا هوشنگ مهدوی، ویراستار خسرو معتضد.
۳۴. مریدی، سیاوش، ۱۳۷۳، *فرهنگ اقتصادی*، علیرضا نوروزی، تهران، مکسسه پیشبرد و انتشارات نگاه.
۳۵. مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۹۰، *صحیفه امام*، قم، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی.
۳۶. مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، ۱۳۶۳، بی‌جا، *تصویر آماری بازرگانی خارجی ۱۳۶۰ - ۱۳۵۱*، شماره ۲، همراه با ضمیمه سال ۱۳۶۱، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
۳۷. مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی، ۱۳۶۸، *کودتای نوژه*، بی‌جا، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی، چ ۳.
۳۸. مومنی، فرشاد، *فصلنامه اعتماد*، تابستان ۱۳۹۲، ص ۳۱ - ۲۷.
۳۹. نیکسون، ریچارد، ۱۹۹۹ / ۱۳۷۰، *پیروزی بدون جنگ*، ترجمه فریدون دولت‌شاهی، تهران، انتشارات اطلاعات، چ ۲.
۴۰. ولز، تیم، ۱۳۶۶، ۴۴۴ روز، *خاطرات گروگان‌ها از دوران تسخیر لانه جاسوسی*، ترجمه حسین ابوترابیان، بی‌جا، رجا.
۴۱. ونس، سایروس و زیبگنیو برژینسکی، ۱۳۶۲، *توطئه در ایران*، ترجمه محمود مشرفی، بی‌جا، انتشارات هفته.
42. Borger, Julian, Theguardian, 2015/5/21.
43. Economic Sanctions, GAO, 1992 /2/19.
44. Journal of Business and Management, vol 1, no 1, 2012, p 23 - 29.
۴۵. روزنامه اطلاعات، شماره: ۱۷۶۵۱، ۱۳۶۴/۵/۶: ۴.
۴۶. روزنامه جمهوری اسلامی، شماره: ۱۱۱۶، ۱۳۶۲/۱/۲۰: ۱.
۴۷. روزنامه کیهان، شماره، ۱۳۱۴۸، ۱۳۶۶/۷/۱۶: ۱.

48. www.polad.blogfa.com (تاریخ مراجعه به سایت ۱۳۹۲/۷/۲۹)
49. www.mashreghnews.ir (تاریخ مراجعه به سایت ۱۳۹۲/۸/۹)
50. www.bankernews.ir (تاریخ مراجعه به سایت ۱۳۹۲/۸/۱۰)
51. www.majlis.ir/fa/news (تاریخ مراجعه به سایت ۱۳۹۲/۸/۸)
52. www.afarineshdaily.ir (تاریخ مراجعه به سایت ۱۳۹۴/۲/۲)
53. www.gsia.tums.ac.ir (تاریخ مراجعه به سایت ۱۳۹۴/۲/۲)
54. www.khbroline.ir (تاریخ مراجعه به سایت ۱۳۹۴/۲/۲)
55. www.namanews.com (تاریخ مراجعه به سایت ۱۳۹۲/۸/۱۰)
56. www.tebyannews.Com (تاریخ مراجعه به سایت ۱۳۹۲/۸/۸)

۵۷. مرکز آمار ایران، حساب‌های ملی.

